

neveztek és szemére vetették, hogy bor- és marhakereskedést űzött, a szegény népet zaklatta, míg ők a féghelyeket oltalmazták.

Sárkány reális megítélése nem lehetséges az akkori társadalmi s politikai viszonyok ismerete nélkül. Kétségtelen, hogy — mint láttuk — diplomáciai téren jelentős érdemeket szerezhetett a királynál. A köznemesi párt szemében azonban ez inkább szálka volt, hisz tevékenységével az általuk nem kívánt Habsburg-házzal vonta szorosabbra az ország kapcsolatát. A bor- és marhakereskedés pedig ritkaságzámba ment ekkor még a földbirtokosok körében. Az élelmesebb nagybirtokosok — így Sárkány is, akinek egyébként is közel feküdtek fő birtoktестei a nyugati külpiacokhoz — ekkor kezdték kiszorítani a jobbágyiságot e jövedelmező gazdálkodási tevékenységből. Ennek érdekében gyakran a közös legelőket, erdőket is megcsonkították a maguk javára. Ebben az időben a déli végeken már be-becsapott a török, s a velük való viaskodás kényszere joggal szült irigységet a védett helyen fekvő birtokain gyarapodó Sárkánnyal szemben.

Báthori és Sárkány még az éj leple alatt elmenekült a feldühödött nemesség elől. Ezzel Sárkány tiszavirág-életű országbíráskodása véget is ért. Ennek ellenére továbbra sem ültek el körülötte a kedélyek. Július 5-én a lázongók követelték, hogy az elmenekült országbíróat a király ítélje jószágvesztésre és birtokait adományozza nemcsak Bodó Ferencnek. Feltehető, hogy Bodó ellen elkövetett hatalmaskodás bűne terhelte Sárkányt. (Épp az árugazdálkodás új szokása vitt rá sok nagybirtokost arra, hogy a szomszédos kisebb nemesi birtokok rovására is önkényesen terjeszkedjenek.) Ezt a követelést azonban a király nem teljesítette. Sőt a következő évben, a Mohácsot megelőző katonai lépésekben Sárkány fontos megbízásokat kapott, tehát továbbra is élvezte Lajos bizalmát.

Burgio jelentéseiből tudjuk, hogy a király 1526. június 22-én Sárkányt bizta meg, hogy pápai zsoldból felszerelt gyalogosokkal vonuljon Pétervárad védelmére, amelyet akkor már fenyegetett a közelgő szultáni sereg. Még mielőtt Sárkány odaért volna, Pétervárad elesett. Augusztus 13-i keletkezéssel Burgio megint arról tudósít, hogy a király „Tolnárról Sárkány Ambrust küldte le Eszékre, hogy a várat védje és megakadályozza azt, hogy a török a Dráván hidat verjen . . .” Azonban ebből se lett semmi: a szultán 19-ére felépítette a hidat s átkelt rajta. Sárkány — miként a többi főúr is — bizonyára vonakodott a király nélkül kivonulni és hadba bocsátkozni. Erre látszik utalni az a tény is, hogy Lajos Sárkány mellé rendelte Báthori nádort is bandériumaival és néhány báró, valamint megye katonáival.

De milyen szerepet játszott Sárkány Ambrus magában a mohácsi ütközetben?

Erre vonatkozóan Paolo Giovio leírása ad eligazítást számunkra. Így ír: „Amikor a török csapatok megtámadták a szekértábor, ahol tapasztalatlan katonák voltak, szükségessé vált annak megerősítése. Ekkor odaküldték a több mint ezer válogatott lovat, akiket a király személyének védelmére jelöltek volt ki . . . Ezenközben a roppant török sokaságban elbukott és meghalt . . . sok nemesúr, köztük Sárkány Ambrus . . . úgyhogy a szegény király miután nem találta maga mellett a kísérőket, nem tudott megmenekülni.” E sorokból arra lehet következtetni, hogy Sárkány is a király közvetlen kíséretéhez tartozott, majd részt vett a szekértábor védelmében. Ott eshetett el ő is a hatalmas túlerővel vívott kilátástalan küzdelemben.

Halálával Erd történetében is új korszak kezdődik: a török uralom korszaka. Bár a hajdani Sárkány-kastély utódját, a XIX. században neoreneszánsz stílusban átépített Sina-kastélyt 1972-ben lebontották, a Sárkány-család emlékét tovább őrzi ma is az ún. II. Lajos emlékoszlop. Ezen ott láthatjuk a Sárkány-család címerét is: egy női alakot, amint a kelyhéből sárkányt itat.

Kovács Sándor

Nagy Miklós, a Honismertető Album szerkesztője

A század, amely Körösi Csoma Sándort, Maróthy Istvánt, Jerney Jánost — Juliánus barát e kései utódait — útnak indította, hogy fölfedezzék a magyarok őshazáját, egyszersmind a korabeli haza fölfedezésének évszázada.

Hogy valóban fölfedezésről beszélhetünk, azt Vallas Antal szomorú megállapítása igazolja, 1840-ban: „ . . . hazánk, Európának majdnem közepe, ösmeretlenebb, mint India vagy éppen Kína.” A reformkor és a megelőző egy-két évtized nagyszabású és sorban első feladata volt az ismeretlenség homályát eloszlatni, a sürgető reformokat korszerű honismerettel megalapozni: „ . . . csak a magát, erejét s hazáját esmérő nemzet jobbjáthatja meg állapotját, öregbitheti fényét, dicsőségét, boldogságát, hatalmát; csak a hazáját jól esmérő magyar szeretheti azt okosan, buzgón, állandóul” — írta 1819-ben Magda Pál. „Hazáját minden honfinak ismerni szép és hasznos, azoknak, kik a törvényhozásbai befolyhatás dicső jógával élnek, épen kötelesség . . . a hazafit túlbizottságtól szinte, mint ön ereje nem ismeréséből származó elcsüggedéstől egyformán megóvni egyedül a honismeret képes . . .” — írta 1842-ben Fényes Elek.

Magda Pál és Fényes Elek nagy összefoglaló statisztikai műveikkel szolgálták a nemzeti önismeretet; a részletes feltárás mások, más műfajokban végezték el.

Az 1817-ben megindult *Tudományos Gyűjtemény* már első évfolyamában pályázati felhívást tett közzé „a palócság esmértetése” végett, s a hosszú életű folyóiratnak majd minden számában olvashatunk olyan közleményeket, melyek a hazai föld tájait, statisztikai viszonyait, lakóinak szokásait írták le. (*A Balaton taváról*, 1817; *Csongrád vármegyének bővebb ismertetése*, 1817; *Borsod vármegye némely statisztikai tekintetekben*, 1817; *Hódmezővásárhely városa rövid rajzolatja*, 1819; *Utazásbéli jegyzetek Óvárról, Kismartonról, Fraknóról s Eszterházárról*, 1824; *Rév-Komáromnak esmértetése*, 1825; *Rövid rajzolatja a parasztlakodalomnak Gömörben*, 1827; *Göcsejnek esmérete*, 1838 stb.) E jórészt néprajzi jellegű tanulmányoknak (s a népköltészet egyidejűleg megindult gyűjtésének) politikai éthoszáról Erdélyi János szavai tanúskodnak: „... ki a népre nézve, mint országos ember, mint státusférfit jótékony intézkedéseket akar tenni, legelsőben is öltözzék álruhába, mint Mátyás, mint II. József, a világszellem kegyencei, és menjen hetedhétország ellen ismeretlenül, és hallgassa meg a nép egymásközi beszédeit, jegyezze föl, mit ért dalaiból; és ha tudja statisztikából, összeírások után a fejek számát és kereset-ágakat, mikből a nép él, dalai és beszédeiből fogja tudni vágyait és gyűlöletét, reményeit és félelmét, panszást és dicsekvését minden hímhám nélkül, fogja tudni, mit keres a tömeg, hogy boldogabb legyen, hová epednek vágyai, hogy kielégíttessék.” (1843).

A *Tudományos Gyűjtemény* tanulmányíróinak feltáró munkáját a szépirodalmi folyóiratok (divatlapok) szerzői folytatták, az értekező modort könnyed, riporteri tollal cserélve fel. Cikkeik rendszerint egy-egy honi utazás tapasztalatait közzélik; programjukat az erdélyi születésű Jánosfalvi Sándor István ekként fogalmazta meg: „Ha nem teheted azt, hogy külföldi országokat, szép helységeket és városokat láss, legalább igyekezz hozzádnak azon keskeny körét, hol születettél vagy ahol lakol, megismerni és ismertetni.” A reformkori folyóiratoknak elmaradhatatlan rovatuk lett az „Ország- és népismeret”, a *Pesti Divatlap* 1847. évfolyamán többek közt ilyen címekkel találkozunk: *Nyitra és környéke*, *Tájak Erdélyből*, *Kárpátalji elcsébrítések*, *Kirándulás Visegrádra*, *Magyar panoráma úti képekben*.

A honismereti buzgalom egyéni erőfeszítéseit Vahot Imre, a leleményes irodalmi impresszárió, megpróbálta közös mederbe terelni. 1846-ban *Magyarföld és népei című képes folyóiratot* indított, „Fényes Elek és Luczenbacher János felügyelése mellett”. A hazaszeretet, „e magasztos erényt semmi sem nemesíti vagy fejleszti ki úgy, mint a honi történetekbeni búvárkodás és hazánk fölédnek s népének pontos ismerete” — írta az újszerű munka vezetőjében Fényes Elek. E folyóiratnak a közbenjött forradalmi események miatt csak néhány füzete jelent meg, de Vahot hamarosan ismét hasonló vállalkozásba fogott: 1853—1854-ben kiadta a *Magyar és Erdélyország képekben* négy kötetét.

Ezek voltak a közvetlen előzményei és mintái annak az újabb — és magasabb színvonalú — kollektív munkának, mely *Magyarország képekben* címmel és *Honismertető album* alcímmel 1870-ben jelent meg Heckenast Gusztávnál. A tapasztalt könyvkiadó a szerkesztés munkáját egy harmincéves fiatalemberre, Nagy Miklósrá bízta.

Ki volt Nagy Miklós?

Életrajzi lexikonunk tizennégy sort közül róla, pedig többet érdemelt volna. Nagy Miklós 1840. május 30-án született Tordán, s 1907. július 10-én Budapesten bekövetkezett haláláig egész életét a magyar irodalomnak és közművelésnek szentelte. Nem írói műveket alkotott, hanem folyóiratokat. 1867-ben vette át *Vasárnapi Újság* szerkesztését, s a népszerű képes hetilap és Nagy Miklós élete harmincnégy évig szinte egyé vált. „Nagy kedvvel, ernyedetlen szorgalommal, soha nem lankadó türelemmel végezte a szerkesztés feladatait... — írta Mikszáth Kálmán 1905-ben, Nagy Miklós nyugalomba vonulásakor. Nemcsak fésülte a kéziratokat, hanem fogantatásuktól kezdve vette azokat gondozás alá! Nemcsak adminisztratív gépezet volt, nemcsak javító intézet, hanem egzektív hatalom is. Utánajárt a képeknek, az írónak, és mint a hamelni varázsló, kiszóliotta, kierősakolta az írók agyvelejéből azt, amit akart.” Nagy Miklós volt a XIX. század második felének Osvátja. Írókat nevelt s látott el feladatokkal, s nevelte, irányította a közízlést: „együtt nőtt a kettő, mint a szent legenda szerint a gyermek Jézussal együtt nőtt a kőntöskéje.”

Nagy Miklós kitűnő szerzőket tudott megnyerni lapjához s egyéb irodalmi vállalatához. Honismereti albumának munkatársa volt Jókai, Szász Károly, Tolnai Lajos és (másodközzel) Arany János; a történészek közül Szilágyi Sándor, Deák Farkas, Pauler Gyula, Thaly Kálmán és a nemesi családiféle tudósa, Nagy Iván; a művészettörténet-írási nagy triász: Henszlmann Imre, Rómer Flóris, Ipolyi Arnold; a statisztikai és országismertető irodalom két úttörője: Fényes Elek és Kóváry László; végül Kriza János, aki székely parasztasszonyok álmait tette közzé, oly időpontban, amikor még senki Európában nem gondolt arra, hogy efféle népi szövegek gyűjtése tudományos feladat lehet.

Az album több mint négyszáz illusztrációjának készítőit a szerkesztő ritkán nevezi meg; Székely Bertalan, Jankó János, Keleti Gusztáv az ismertebbek közülük.

A „honismeret” szót már Fényes Elek használta 1842-ben, de széles körben aligha terjedhetett el, mert Czuczor Gergely és Fogarasi János nagy szótára 1864-ben még nem regisztrálja, s lehetséges, hogy Nagy Miklós albumának rokon alakú alcíme tette közkeletűvé. S ő adott neki tág értelmet, mely a hazai tájak és a népet ismertetésen kívül a nemzeti történelem fontos tudnivalóit, történelmi és művészeti emlékeket, valamint történeti élet- és jellemrajzok tárgyát is magában foglalja.

A honismertető albumot, épp történelmi koncepciója által, erős nemzeti szellem hatja át. A szádelői völgyről vagy az aggteleki cseppkőbarlangról szóló közlemények természeti szépséget és ritkaságot mutatnak be, a legtöbb leírás tárgya azonban nemzeti múltunk egy-egy mozzanatát idézi fel, mint Pannonhalma, Vajdahunyad, II. Rákóczi Ferenc szülőháza; gyakran a közelmúlt dicső emlékeit, mint a szabadságharc csataterét, Branyiszkó, Baththyány Lajos szobra. Az ismertetett épületek közt nemcsak ódon várak és romok kaptak

helyet, hanem az akkori modern építészet jelességei is: a pesti Vigadó, a Nemzeti Múzeum díszterme, példái a haza alkotó erejének, ösztönzői a jogos nemzeti büszkeségnek. S helyet kaptak a történelem csendes tanúi, a falusi templomok.

Nagy Miklós albuma a kiegyezés utáni években jelent meg, s ez természetesen rányomta bélyegét történelmi és politikai szemléletére. Az első kép és szöveggörgető: Deák Ferencé. Kép és szöveg hódol Werbőczy, István főherceg és Andrássy Gyula személyének is. E nemesi-konzervatív és 67-es színezetűk száma azonban eltörpül a függetlenségi szellemű közleményeké mellett. Portrét kapott Bocskai, Bethlen Gábor, Zrínyi, Rákóczi, Kossuth, Görgei (az árulás vádja nélkül), számos reformkori politikus (Széchenyi nem) és a szabadságharc honvéd-tábornokainak egész sora.

Nyomat hagyott az albumon a kor uralkodó ízlése, a népeletnek a népszínművekre jellemző szemlélete is. A többé-kevésbé szakszerű néprajzi leírások közé novellisztikus életképek vegyülnek a fiát hazaváró anyáról, a pusztá hervadó virágáról, (akin a hűtlenül elhagyott leányt kell érteni) — az effélék azonban a terjedelemnek csak töredékét teszik ki.

A korszerű megnyilvánulása továbbá az album egészét jellemző liberális szemlélet. A néprajzi közlemények az akkori Magyarország minden nemzetiségének életét, szokásait, viseletét bemutatják, nem feledkezve meg a cigányokról és a batyus zsidókról sem. Rólik szólván a hangnem mindenkor rokonszenvvel teljes, sohasem sértő. Az a felfogás, mely a magyarok és másjakékat együttélését mint békés családi életet ábrázolja, lehet idealizáló és némileg paternalista, de mindenesetre példásan jóindulatú.

Akkor is, ha a még közeli múlt szomorú eseményeiről esik szó. Nagyenyedről írván, Szász Károly nem hagyhatta említés nélkül, hogy 1849-ben a város „a legiszonyúbb vandalizmus martalékává lőn”. Január 8-án „éjfélkor tizenkét ponton egyszerre gyúlt meg a város, s a tűz és a vérszomjas oláhok riadalma egyszerre költötte föl az első álomba merült lakosokat”. Nem volna csoda, ha ezek után a szerző haragos szavakkal festené a szörnyű és menthetetlen öldöklést — de nem teszi! Inkább ezt írja: „... a várost megemészto lángra, a papot, oltárt, csecsemőt, nőt, aggot nem kímélő vérengzésre — fátyolt borítunk”.

Ennél is meglepőbb nemzetiségi toleranciáról, sőt emberi nagyságról tanúskodik Lukács Béla egyik írása.

Lukács Béla a méltatlanul elfeledett írók közé tartozik. 1847. április 27-én született Zalatnán, ahol apja gazdag bányatulajdonos volt. Jogi tanulmányai után irodalmi térre lépett. 1866-tól gyakran találkoznak nevével a *Vasárnapi Újságban*: cikkeket írt a bányászletről, a vásározó és cseberkészítő oláhokról, a moldvai csángókról. Később érdeklődése a közgazdaság felé fordult; ő írta az első könyvet az 1848–49. évi forradalom pénzügyeiről. 1872-ben Szamosújvárt Deák-párti programmal képviselővé választották, a közéleti pályán a kereskedelmi miniszterségig emelkedett. 1901. január 7-én öngyilkossággal vetett véget életének.

Nagy Miklós albumának Lukács Béla volt az egyik legszorgalmasabb munkatársa. Főként erdélyi témákról írt: csatahelyekről és erőtemplomokról, s természetesen szűkebb pátriájáról, a zalatnai bányavidékről. Szülővárosának ugyanaz a sors jutott, mint Nagyenyednek: lakóit legyilkolta „a felbújtott vad szenvedély”. Lukács Béla, páratlan önuralommal, meg sem említi, hogy egész családja a legyilkoltak között volt (ő maga — a borzasztó esemény idején másfél éves csecsemő — különös véletlen folytán menekült meg), bosszúszózat helyett lélektani és társadalmi magyarázatot keres a véres eseményre.

Ha Lukács Béla semmi mást nem írt volna, mint e lélek nagyságtól ihletett sorokat, ha Nagy Miklós semmi egyebet nem közölt volna, mint Lukács Béla e cikkét: az utókornak akkor is kötelessége volna tisztelettel s halálával örizni nevüket s emléküket.

Nagy Miklós honismertető albumának nem minden közleménye egyforma színvonalú, többségük azonban ma is érdekes olvasmány. A leírások rendszerint nem statikusak, hanem egy-egy utazás mozzanatai, változó nézőpontokkal. Számos cikk őrzött meg becse, forrásértékű s ma már pótolhatatlan adatokat. A szerkesztő és kiváló szerzői a honismereti műfaj fejlődésének magaslati pontjához jutatták el, ahonnan egyaránt nyíltak utak a *Magyarország vármegyéi* című sorozat monografikus tárgyalásmódja, a XX. századi falukutató irodalom szociográfiai alapossága és Möricz Zsigmond riporteri életműve felé.

Lukácsy Sándor

Berzenczey László, Ázsia magányos vándora

A magyar szabadságharcok elvesztése után a harcosok egy része kibujdosott, szétszéledt a nagyvilágban. Így az 1848/49-es szabadságharc menekülő fiai közül sokan lettek világutazóvá, főleg a nyugtalanabbak. A legendás magyar őshazát kutatók fanatikus és tragikus sorsú, de kevésbé ismert képviselője volt az ugyancsak emigráns górgényszentimrei Berzenczey László.

1820. június 20-án született Kolozsvárott, erdélyi nemesi birtokos családban. Kalandvágya már iskolás korában megnyilvánult; megszökött hazulról és három évig csatagolt az országban. Miután a székeludvarhelyi kollégiumban befejezte tanulmányait, 1840-ben táblai írnok lett Marosvásárhelyt. Már fiatalon fontos politikai szerephez jutott, Marosszék követe lett az 1847. évi erdélyi országgyűlésen, ahol felszólalt a jobbágyok felszabadítása, Magyarország és Erdély uniója mellett. Kossuth 1848-ban kinevezte Erdély polgári főbiztosává azzal a feladattal, hogy a székelységet mozgósítsa. Neki köszönhető, hogy az 1848. október 30-i agyagfalvi székely nemzetgyűlés hatvanezres tömege kimondta a hadba